

Johanna Gehmacher – Elisa Heinrich – Corinna Oesch
**KÄTHE SCHIRMACHER: AGITATION UND
 AUTOBIOGRAPHISCHE PRAXIS ZWISCHEN RADIKALER
 FRAUENBEWEGUNG UND VÖLKISCHER POLITIK**

Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 2018. 596 oldal

„Miért tekintenek egy radikális nőmozgalmi aktivistára a nemzetiszocialisták követendő példaként? És miként fordulhat elő, hogy a korszakban, amikor a nők nagy része férjet keres és egyáltalán nem tartja fontosnak azt, amit csinál, valaki doktori címet szerez és karriert épít?” – e kérdéseket Johanna Gehmacher tette fel Käthe Schirmacherről publikált kötetük bemutatóján 2018. május 17-én a bécsi Urania Donausaaljában. Felvetései teljes mértékben illeszkednek azokhoz, amelyek a 2000-es évek nőtörténeti szakirodalmában megfogalmazódtak. (A recenzio szövegében oldalszám nélkül közölt idézetek a könyvbemutatón hangzottak el.)

Az ezredforduló utáni kutatások egyik legfontosabb jellemzője a „régii vagy első nőmozgalom” (*alte oder erste Frauenbewegung*) vezető személyiségeinek újralfedezése. E tendencia kiindulópontjaként tekinthetünk Angelika Schaser munkájára Helene Lange és Gertrud Bäumer „politikai életközösségéről” (Eine Politische Lebensgemeinschaft. Köln–Wien–Weimar 2000), továbbá – többek között – Anita Augspurg életrajzára Anna Dünnebieber és Ursule Scheu tollából (Die Rebellion ist eine Frau. München 2002) vagy Corinna Oesch Yella Hertzka-monográfiájára (2014). Az említett biográfiák a korábbiaktól eltérő perspektívákból, a nőmozgalom transznacionális vetületeinek (újra)felfedezéséhez illeszkedve, innovatív társadalom-, kommunikáció- és kultúrtörténeti kérdésselvetések mentén közelítettek a német, illetve osztrák nőjogi aktivisták életútjához. Ebbe a sorba illeszkedik legújabban a Bécsi Egyetem Modernkori Történeti Intézetében oktató és kutató Johanna Gehmacher, Elisa Heinrich és Corinna Oesch Käthe Schirmacherről (1865 Danzig [Gdańsk] – 1930 Meran) publikált, csaknem 600 oldalas kötete, amely többéves, szisztematikus forrásfeltáró munka eredményeként látott napvilágot 2018-ban.

Schirmacherről halála óta számos írás született. Ez ellentmondásos személyiségéhez kapcsolódóan elsősorban annak tudható be, hogy a radikális nőmozgalomtól a Német Nemzeti Néppártban (Deutschnationale Volkspartei) vállalt képviselőségig hosszú utat tett meg. A róla szóló korábbi művek azonban életútjának csupán egy-egy állomására fókuszáltak: germanisztikai és romanisztikai tanulmányaira, újságírói vagy szépírói karrierjére, az 1914 előtti német és nemzetközi radikális nőmozgalomban betöltött kulcsszerepére, külföldi előadókörútjain aratott szónoki sikereire, az évek előrehaladtával mind jobban mélyülő antiszemitizmusára, sovinizmusba hajló nacionalizmusára vagy éppen a nőkkel való intim, minden esetben hosszú ideig tartó élettársi kapcsolataira. Az egyeseket „csodálatra készítő”, másokat „irritáló” Schirmacherre halála után alig tíz évvel „német filozófusként”, „meggyőződéses antiszemitaként és antidemokrataként” hivatkozott Lisa Heiss, egy róla szóló életrajzi munka szerzője. (13.) Neve a második világháború után szinte teljesen feledésbe merült, azonban az 1970-es évek „új vagy második nőmozgalma” (*neue oder zweite Frauenbewegung*) ismételten magával hozta a „Schirmacher-renaisszáncot”.

Gehmacherék az ausztriai Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung által finanszírozott kutatási projektjük elsődleges céljaként nem egyszerűen egy Schirmacher-életrajz elkészítését tűzték ki. Személye sokkal inkább eszközként szolgált a monográfia szerzőinek arra, hogy részletesen elemezzék a korszak német és transznacionális nőmozgalmának konfliktusait, valamint a „gyengébb nem” oktatási, társadalmi, gazdasági és politikai egyenjogú-

ságáért folytatott harcát és az ennek dinamikájában 1918 után bekövetkező változásokat. Schirmacher példájával – aki a doktori cím megszerzését követően a női/nőmozgalmi lapok mellett a német–osztrák és a francia politikai újságírásban is érvényesülni tudott – különösen jól szemléltethették az intézményes nőoktatás kereteinek bővülését, továbbá azt, hogy egy, a korábbiakban szinte kizárólag férfiak által dominált szakma miként nyílt meg fokozatosan előttük. Életútján keresztül több aspektusból nyílt lehetőség a nők első világháborús, hátrországi szerepvállalásának bemutatására, illetőleg a nacionalizmus és a társadalmi nemek közötti összefüggés-rendszerek elemzésére.

A felhasznált forrásbázis tekintetében a szerzők helyzete egyrészt rendkívül kedvező volt, másrészt azonban számos kihívással is szembesültek. Látnunk kell, hogy az első német nőmozgalom szinte kivétel nélkül zsidó gyökerekkel rendelkező – ám vallásukat nem gyakorló – s 1933 után menekülésre (emigrációba) kényszerített vezetőinek nem maradhatott hátra egységes hagyatékuk. A 14 000 levélből, 500 fotóból, valamint összesen 55 naplóból és jegyzetfüzetből álló Schirmacher-hagyaték tehát egyedülállónak számít. Az anyag keletkezéstörténete és többszöri újrendezése ugyanakkor több kutatómódszertani problémát is felvetett, amelyekre a szerzők a fejezetek során visszatérően reflektálnak. Ennek kapcsán a kötet – magyarra csak nagyon bajosan fordítható – három kulcsfogalma a *Selbstpositionierung*, *Selbstmarkierung* és a *Selbsthistorisierung*. Mindhárom meghatározás Schirmacher azon stratégiáival függ össze, hogy miként kívánta láttatni önmagát az utókor szemében. Az, hogy magát érdekes történelmi személyiségnek tartotta, hagyatékának tudatos kezelésével (*Nachlassbewußtsein*) pedig a későbbi emlékezetét kívánta alapvetően formálni, egyértelműen tetten érhető levélváltásaiban és naplófeljegyzéseiben. Felnőtt életének szinte minden pillanatát dokumentálta: archiválta cikkeit és beszédeit, az ezekhez készített jegyzeteit, továbbá német, angol, valamint francia nyelvű hivatalos és magánlevelezését is. Halála előtt kilenc évvel önéletrajzi regényt adott ki, amely Németországban a korszak népszerű olvasmányává vált.

Schirmacher 63 000 lapból álló hagyatékát – amelyet a Harald Fischer Verlag 2000-ben 2271 mikrofilmkockán tett elérhetővé – röviddel halála előtt a Rostocki Egyetemen helyezte letétbe. „Politikai-irodalmi hagyaték”-ához két megjegyzést fűzött: az egyik szerint az anyag „történelmi és kultúrtörténeti értéket képvisel, amelynek a német tudományt kell szolgálnia” (514.), saját magára pedig a következőképp hivatkozott: „jelentős női jogi aktivista, író, előadó és politikus”. (514.) Mindezek alapján egyértelmű volt számára a forrásanyag jelentősége, biztosra vette, hogy a későbbiekben történészek dolgozzák majd fel.

A szerzők első és legfontosabb feladata tehát a Schirmacher által saját magáról alkotott kép lebontása, illetve személyiségének dekonstruálása volt. E nélkül lehetetlennek bizonyult volna a releváns – és a három szerző mindenkor kutatási területéhez illeszkedő – kérdések megfogalmazása, differenciálása és azok megválaszolása. A forrásokkal kapcsolatban még egy metodológiai problémát kell kiemelni, jelesül azt, hogy a hagyaték fele 1989-ben még teljesen rendezetlen volt. Az újrendezés, valamint a digitalizálás nem őrizte meg a dokumentumok eredeti sorrendjét, sőt Gehmacherék esetenként azt sem tudhatták biztosan, hogy a filmkockákon olvasható jegyzetek Schirmachertól vagy a rostocki egyetem levéltárosaitól származnak-e. (517.) Az azonban véleményem szerint nem feltétlenül interpretálható „szokatlan tényként” (516.), hogy a női jogi aktivisták kimenő leveleiket is archiválták. E gyakorlat korántsem tekinthető nőmozgalmi sajátosságnak, a jelenség egyébként az osztrák–magyar polgári-liberális, feminista mozgalom vezető személyiségei körében, Schwimmer Rózsánál vagy Auguste Fickertnél is megfigyelhető. Megjegyzendő, hogy a három történész a Schirmacher-hagyatékon kívül osztrák, német, francia, svájci levéltárakból származó anyagokat is áttekintett, amelyek jobbára a Schirmacherrel kapcsolatban álló aktivisták személyi hagyatékai, továbbá egyesületi iratok voltak.

Gehmacher, Heinrich és Oesch munkamódszereiket a bevezetésben és a záró fejezetben tárgyalják részletesebben. Többször hangsúlyozzák, hogy egy életrajz elkészítése minden esetben tényleges és/vagy „virtuális együttműködés”-en, azaz kommunikáción alapszik, már csak azért is, mert nem hagyhatók figyelmen kívül az adott személyről készült korábbi biográfiák sem. A hagyaték feldolgozásánál és a kötet elkészítésénél Liz Stanley feminista (ön)életrajzírással kapcsolatos elméleti keretére, valamint Sigrid Weigelnek az életrajzíráshoz köthető irodalomtudományi koncepcióira támaszkodtak. A Schirmacher-hagyatékban található folyóiratcikket, leveleket, naplórészleteket, előadásvázlatokat, politikai felhívásokat, tudományos írásokat, brosúrákat, verseket, irodalmi műveket és színházi darabokat interdiszciplináris metodológia alapján elemezték. A diskurzus analízis mellett segítségül hívták a kommunikációtudományt, a hálózatkutatást, de merítettek az oktatástörténet és a társadalmi mozgalmak fejlődését vizsgáló kutatások módszereiből is.

A szerzők célja korántsem az volt, hogy Schirmacher életét kronologikusan dolgozzák fel. „Nem egyetlen történetet” mesélnek el a műben, hanem különböző perspektívákat tárnak fel és lehetséges konstellációkat rekonstruálnak, amelyek mentén még sok tekintetben további kutatások szükségesek. A fejezetek során azokra a helyszínekre (*Arenen*) helyezték a hangsúlyt, amelyek Schirmacher életét és munkásságát meghatározták, s amelyek között hosszú éveken át meglepően eredményesen egyensúlyozott. A rövid bevezetőt (13–36.) követően egy jómódú, liberális kereskedőcsaládba született fiatal nőt látunk magunk előtt, aki éveken át küzdött azért, hogy egyeteme(ke)n tanulhasson, majd a német nők között az egyik elsőként doktori fokozatot szerezhesen. Ezután íróként és publicistaként ábrázolják, aki mind intenzívebben kötelezte el magát a női jogokért folytatott harc mellett, s előadásain termetet töltött meg hallgatósággal. (37–158.) A harmadik rész (159–282.) Schirmacher családi kapcsolataiba és a nőkhöz való intim viszonyulásaiba enged bepillantást, majd pedig azok a politikai színterek elevenednek meg az olvasó előtt, amelyekben élete során aktivizálta magát. A nőmozgalom (283–416.) és a nacionalizmus küzdőtereit (417–512.) a szerzők a következőképpen veszik nagyító alá: egyrészt vázolják azon folyamat legfontosabb pontjait, amely Schirmachert a nőmozgalom radikális irányzatától a mérsékelt, majd pedig szélsőjobboldali politika felé vezették 1913 után, illetve azt, hogy miként változtak a női munkával, választójoggal és a prostitúcióval kapcsolatos nézetei. Míg kortársai ezt törésként (*Bruch*) értelmezték, addig Gehmacherék a változás folyamatára fektették a hangsúlyt. A szerzők záró reflexiói (513–528.) után egy rendkívül részletes függelék található a kötet végén (529–596.), amelyben Schirmacher tartózkodási- és lakhelyeit, valamint utazásai/előadó körútjai célpontjait követhetjük végig gyermekkorától haláláig. Ez azonban jóval több egy itineráriumnál, hiszen képet kaphatunk arról is, hogy mely németországi, nyugat-európai és észak-amerikai városban, pontosan mely egyesületek munkájában vett részt, kikkel épített ki lazább vagy szorosabb kollegiális, illetve baráti kapcsolatokat. A kötet végén egy *Virtuális konferencia* (*Viruelle Konferenz*) című fejezet is helyet kapott (584–585.), amelyben azon történészek munkáit tüntették fel, akik az 1970-es évek óta Schirmacherrel foglalkoztak.

A szerzők záró gondolataik közt az életrajzírás metodológiájának kritikájára is kitértek, az ezzel kapcsolatos nézeteiket pedig különböző (poszt)feminista elméleteken keresztül interpretálták. Biztosak lehetünk azonban abban, hogy Gehmacher, Heinrich és Oesch monográfiája a közép-európai női történeti kutatásokban – beleértve természetesen Magyarországot is – mértékadó lesz. Ennek oka az alkalmazott módszertan és a kutatói kérdések mellett az, hogy még a 2020-as évek kezdetén is számos olyan nő életrajzának feldolgozása várta magára, akik az első világháború előtt csatlakoztak a nőmozgalomhoz. Magyarország vonatkozásában ezzel kapcsolatban az rajzolódik ki, hogy a női történetírás a rendszerváltást követő rövid felívelését és néhány örvendetes újabb publikációt leszámítva továbbra is elhanyagolt kutatási terület,

holott a nagyvilágban láthatóan az egyik vezető diskurzus évtizedek óta. Míg a nőmozgalom vezető aktivistáinak életrajzai a nemzetközi tudományos és tudománynépszerűsítő irodalom – nyugodtan mondhatjuk – slágertémái, addig róluk a hazai történetírás méltánytalanul megfeledkezett, hiszen néhány rövid íráson, lexikonszócikken kívül nem olvashatunk róluk. Ezek pedig sok esetben sajnos az alapvető tévedésektől sem mentesek.

A magyar historiográfia számára a szóban forgó kötet tehát több szempontból is útmutató lehet: egyrészt felhívja a nőtörténészek és a társadalomtudósok figyelmét a női életutak monografikus igényű feldolgozásának elodázhatatlanságára, másrészt pedig a biográfiai metodológia területén alkalmazott innovációk átültetésére. Bár többen hangsúlyozták az elmúlt évtizedekben, hogy a nők a családi hagyatékokon kívül alig hagytak nyomot a levéltárak polcain, e megállapítás sok esetben jelentős árnyalásra szorul, hiszen több nőmozgalmi aktivista levelezése és naplója maradt ránk, ezen kívül pedig jelentős forrásbázist képeznek az egyesületi iratok is. Adósságaink törlesztésére kiváló lehetőséget nyújt például a Gehmacherék kötetében is többször feltűnő Schwimmer Rózsa, akit e helyütt azért emelek ki, mert Schirmacherhez hasonló stratégiákat alkalmazott hagyatéka archiválása során. Ennek eredménye egy több mint 600 dobozból álló kollekció, amelynek szisztematikus feltárása a közelmúltban vette kezdetét.

Czeferner Dóra

Popély Gyula

FELVIDÉK 1929–1939

A második évtized csehszlovák uralom alatt

Magyar Napló, Bp. 2017. 887. oldal

Örömmel és érdeklődéssel vettem kezembe Popély Gyula vaskos, keménykötésű, izléses kiállítású könyvét, a szerző négy részesre tervezett Felvidék-sorozatának immár harmadik kötetét (1. rész: Felvidék 1914–1920. Bp. 2010.; 2. rész: Felvidék 1918–1928. Bp. 2014.). Egy ilyen munka megjelenése azért is fontos, mert a levéltári források csak a rendszerváltás után váltak hozzáférhetővé, így a felvidéki magyarság kisebbségi története még koránt sincs teljesen feldolgozva e korszakra vonatkozóan.

A szerző a Károli Gáspár Egyetem professzora, az MTA doktora. Kutatási területe a felvidéki magyarság 1914 és 1945 közötti története, kiválóan ismeri a rendelkezésre álló forrásanyagot, valamint a szakirodalom legújabb és korábbi anyagait. Mindezen tudását jól használja legújabb könyvében is, bár meg kell jegyeznem, hogy nem tud szabadulni a sérelmi politika csapdájából. A könyvből érződik a szerző Csehszlovákiával és annak kisebbségi politikájával szembeni ellenszenvé, ez az attitűd pedig veszélyezteti a történeti objektivitást.

A tárgyalt munka a történelmi Magyarországtól 1918 után elszakított és Csehszlovákiához csatolt északi területek magyar lakosságának történetét dolgozza fel az 1929-es évtől a köztársaság 1939-es márciusában bekövetkezett felbomlásáig. Bemutatja Csehszlovákia bel- és külpolitikai helyzetét a jelzett időszakban, és ezen túlmenően tárgyalja a csehszlovákiai magyar kisebbség politikai, gazdasági és kulturális téren kifejtett önvédelmi harcát is. Érintőlegesen kitér a cseh és a szlovák viszony alakulására, összességében alapos, árnyalt, egyben kritikus képet festve a Tomáš Garrigue Masaryk és Eduard Beneš által megalkotott csehszlovák nemzetiségi